

Prawo rodzinne i opiekuńcze. Praktyka, orzecznictwo, kazusy

Wydanie 4.

Przejdź do produktu na www.ksiegarnia.beck.pl

CZĘŚĆ 1

Zagadnienie

1

Zawarcie małżeństwa

Zapamiętaj!

- Małżeństwo zostaje zawarte, gdy mężczyzna i kobieta jednocześnie obecni złożą przed kierownikiem USC oświadczenia, że wstępują ze sobą w związek małżeński.
- Małżeństwo świeckie może zostać zawarte jednocześnie z zawarciem małżeństwa wyznaniowego, co umożliwia norma art. 1 § 2 i 3 KRO, zgodnie z którą małżeństwo zostaje również zawarte, gdy mężczyzna i kobieta zawierający związek małżeński podlegający prawu wewnętrznemu kościoła albo innego związku wyznaniowego w obecności duchownego oświadczą wolę jednoczesnego zawarcia małżeństwa podlegającego prawu polskiemu i kierownik USC następnie sporządzi akt małżeństwa pod warunkiem, że ratyfikowana umowa międzynarodowa lub ustawa regulująca stosunki między państwem a kościołem albo innym związkiem wyznaniowym przewiduje możliwość wywołania przez związek małżeński podlegający prawu wewnętrznemu tego kościoła albo innego związku wyznaniowego takich skutków, jakie pociąga za sobą zawarcie małżeństwa przed kierownikiem USC.
- Mężczyzna i kobieta, będący obywatelami polskimi przebywającymi za granicą, mogą zawrzeć małżeństwo również przed polskim konsulem lub przed osobą wyznaczoną do wykonywania funkcji konsula.
- Z ważnych powodów sąd może zezwolić, aby oświadczenie o wstąpieniu w związek małżeński zostało złożone przez pełnomocnika.
- Przez pełnomocnika może również zostać złożone oświadczenie przewidziane w art. 1 § 2 KRO, czyli oświadczenie woli jednoczesnego zawarcia małżeństwa podlegającego prawu polskiemu złożone w obecności duchownego.

1.1. Zawarcie małżeństwa przed kierownikiem USC

1.1.1. Przesłanki zawarcia małżeństwa

Ustawodawca w art. 1 § 1 KRO określił w sposób enumeratywny katalog przesłanek, których spełnienie jest konieczne, by można było mówić o zawarciu małżeństwa świeckiego. Małżeństwo zostaje zawarte, gdy mężczyzna i kobieta jednocześnie obecni złożą przed kierownikiem USC oświadczenia, że wstępują ze sobą w związek małżeński. Tym

samym dla skutecznego zawarcia małżeństwa wymagane jest **jednoczesne zaistnienie** następujących przesłanek:

- nupturienti muszą być odmiennej płci;
- muszą oni być jednocześnie obecni podczas składania oświadczeń woli;
- oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński muszą być zgodne;
- oświadczenia muszą być złożone przed kierownikiem USC.

Na plusika'

Płeć przypisana człowiekowi ma szczególne znaczenie dla jego zdolności do zawarcia małżeństwa. W związek małżeński mogą bowiem wstępować jedynie osoby o różnej płci. Jak zatem powinien postąpić sąd, jeżeli powództwo o ustalenie przynależności do określonej płci, oparte na normie art. 189 KPC, wnosi osoba transseksualna pozostająca już w związku małżeńskim?

Powyższy problem został poddany analizie przez Sąd Najwyższy. Zanim przejdziemy do jego omówienia należałoby pokrótce wytłumaczyć, czym jest transseksualizm. Transseksualizm jest szczególnym rodzajem zaburzeń seksualnych, polegającym na rozbieżności między poczuciem psychicznym płci a budową ciała morfologiczno-biologiczną oraz płcią socjalną (metrykalną), które odczuwane są jako „obce” i należące do płci przeciwnej. Transseksualista czuje się mężczyzną „uwięzionym” w ciele kobiety – i odwrotnie¹.

Chcąc odpowiedzieć na zadane wyżej pytanie, należy przede wszystkim podkreślić, że wyrok w sprawie ustalenia płci transseksualisty wywołuje skutki *ex nunc*, tj. na przyszłość. Dlatego też, jeżeli z powództwem wystąpi osoba pozostająca w związku małżeńskim, sąd zobligowany jest **oddalić powództwo**. Uwzględnienie żądania pozwu byłoby sprzeczne z art. 18 Konstytucji RP określającym małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny oraz skutkowałoby legalnym pozostawaniem w małżeństwie osób tej samej płci. Ponadto, należy zauważyć, że **transseksualizm nie stanowi ani przesłanki unieważnienia małżeństwa, ani nie uzasadnia ustalenia nieistnienia małżeństwa**. Co najwyżej może stanowić uzasadnienie rozwiązania małżeństwa przez rozwód, jeżeli między małżonkami doszło do zupełnego i trwałego rozkładu pożycia małżeńskiego².

W art. 1 § 1 KRO ustawodawca ustanowił odmiennosc płci jako konstytutywny wyznacznik małżeństwa. Regulacja ta jest spójna z treścią art. 18 Konstytucji RP, gdzie wprost wskazano, że małżeństwem jest związek kobiety i mężczyzny.

¹ Podobnie S. Dulko, Stwierdzenie zmiany płci w drodze sądowej, NP 1982, Nr 9–10, s. 71. Zob. K. Imieliński, Zarys seksuologii i seksiatrii, Warszawa 1982, s. 253.

² Zob. uzas. wyr. SN z 6.12.2013 r., I CSK 146/13, Legalis.

Na „plusika”

W orzecznictwie zwrócono uwagę, że językowa wykładnia art. 18 Konstytucji RP mogłaby prowadzić do wniosku, że przepis ten nie wyklucza istnienia innych modeli małżeństw aniżeli heteroseksualne, a jedynie małżeństwu kobiety i mężczyzny przyznaje preferencyjną opiekę i ochronę. Konstatację tę uznano jednak za błędną, uwzględniając cel, jaki przyświecał ustrojodawcy w kształtowaniu treści art. 18 Konstytucji RP. Treść art. 18 Konstytucji RP wywodzi się bowiem z pierwszej wersji projektu przepisu, który zgłoszony został na posiedzeniu 2.12.1994 r. przez *Wiktora Osiatyńskiego*, przewidującej, że: „Rodzina i rodzicielstwo znajdują się pod ochroną prawa” (Biul. KKZN 1995, Nr 10, s. 155). W toku prac w Podkomisji Redakcyjnej Komisji Konstytucyjnej Zgromadzenia Narodowego zgłoszono dwa nowe warianty przepisu. Pierwszy w ust. 1 wskazywał, że: „Rodzina i rodzicielstwo znajdują się pod ochroną prawa”. Drugi w ust. 1 stanowił, że: „Rodzina jako wspólnota podstawowa i pierwotna w stosunku do państwa ma własne i niezbywalne prawa”, zaś w ust. 2, że: „Małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny, rodzina i macierzyństwo znajdują się pod ochroną państwa” (Biul. KKZN 1995, Nr 11, s. 228). Na posiedzeniu KKZN 4.4.1995 r. podczas dyskusji nad oboma wariantami treści przepisu, w odniesieniu do ust. 2 wariantu drugiego, zawierającego zwrot „jako związek kobiety i mężczyzny”, podniesiono, że „chodzi o to, aby wykluczyć inne małżeństwa niż związek kobiety i mężczyzny” (Biul. KKZN 1995, Nr 17, s. 31). Podkreślano także, że przyjęcie przepisu o małżeństwie nieprecyzującego, czym ono jest, może spotkać się w praktyce z dowolną interpretacją. Dlatego za celowe uznano wskazanie, że „małżeństwo dotyczy niewątpliwie kobiety i mężczyzny” (Biul. KKZN 1995, Nr 17, s. 32). Ponadto, wskazywano również, że uwzględniając perspektywę czasową obowiązywania Konstytucji, należy w jej treści wyrazić „jasny pogląd zabezpieczający (...) przed interpretacjami dowolnymi i zbyt daleko idącymi” (Biul. KKZN 1995, Nr 17, s. 33). W toku dyskusji prostowano także tezę, zgodnie z którą projekt Konstytucji KKZN stwarza możliwość zawierania małżeństw przez osoby tej samej płci. Wskazano przy tym, że nie jest to dopuszczalne, a nawet „przepis mówiący o równouprawnieniu innych orientacji został z projektu usunięty” (wypowiedź *Stefana Pastuszki* z 26.2.1997 r., Sprawozdanie Stenograficzne z 3. posiedzenia Zgromadzenia Narodowego, s. 133)³.

1.1.2. Dokumenty niezbędne do zawarcia małżeństwa

Zgodnie z normą art. 3 § 1 KRO osoby zamierzające zawrzeć małżeństwo powinny złożyć lub przedstawić kierownikowi USC dokumenty niezbędne do zawarcia małżeństwa, określone w odrębnych przepisach znajdujących się w ustawie z 28.11.2014 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego. Odpowiednie regulacje prawne zawarto w art. 76–78 oraz w art. 80 PrASC.

³ Zob. szerzej uzas. post. SA w Katowicach z 13.6.2017 r., V ACz 495/17, Legalis.

Osoba zamierzająca zawrzeć małżeństwo osobiście przedstawia dokument tożsamości wybranemu kierownikowi USC oraz składa:

- pisemne zapewnienie, że nie wie o istnieniu okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa, zwane „**zapewnieniem**”, które jest **ważne przez 6 miesięcy** od daty jego złożenia przez obie osoby zamierzające zawrzeć małżeństwo;
- zezwolenie na zawarcie małżeństwa, jeżeli wymagają tego przepisy Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego (np. art. 6 § 1, art. 10 § 1 KRO).

Zapewnienie zawiera:

- nazwiska i imiona osób zamierzających zawrzeć małżeństwo, ich nazwiska rodowe, jeżeli można je ustalić, stan cywilny, obywatelstwo, daty i miejsca urodzenia, numery PESEL, jeżeli zostały nadane, oraz oznaczenia przedstawionych dokumentów tożsamości;
- jeżeli osoba zamierzająca zawrzeć małżeństwo pozostawała uprzednio w związku małżeńskim albo prawomocnie stwierdzono nieistnienie małżeństwa – wskazanie miejsca zawarcia małżeństwa;
- informację o wspólnych dzieciach osób zamierzających zawrzeć małżeństwo oraz oznaczenie ich aktów urodzenia i urzędu stanu cywilnego, w którym zostały sporządzone, jeżeli są znane;
- nazwiska, imiona oraz nazwiska rodowe rodziców każdej z osób zamierzających zawrzeć małżeństwo;
- oświadczenie, że nie zachodzą przeszkody uniemożliwiające zawarcie małżeństwa określone w art. 10–15 KRO, które składane jest pod rygorem odpowiedzialności karnej za złożenie fałszywego oświadczenia;
- informację o pouczeniu o odpowiedzialności karnej za złożenie fałszywego oświadczenia, która zastępuje pouczenie organu o odpowiedzialności karnej za składanie fałszywych oświadczeń;
- adres do korespondencji osób zamierzających zawrzeć małżeństwo;
- podpisy osób zamierzających zawrzeć małżeństwo oraz kierownika urzędu stanu cywilnego albo konsula przyjmującego zapewnienie.

Zapewnienie zawiera adnotację o wyznaczonej dacie zawarcia związku małżeńskiego oraz o zweryfikowaniu danych przedstawionych w zapewnieniu przez osobę zamierzającą zawrzeć małżeństwo, ze wskazaniem dokumentów, na podstawie których dokonano weryfikacji lub oznaczenia aktów stanu cywilnego.

Zapewnienie może być złożone konsulowi, który niezwłocznie przekazuje je kierownikowi USC. Dzieje się tak w przypadku obywateli polskich przebywających poza granicami RP, którzy chcą zawrzeć małżeństwo przed kierownikiem USC. Konsul przyjmuje również zapewnienie w przypadku, gdy małżeństwo ma być zawarte przez obywatela polskiego i cudzoziemca (w warunkach określonych wyżej), jeżeli cudzoziemiec przedłoży konsulowi dodatkowo dokument stwierdzający, że zgodnie z właściwym prawem może zawrzeć małżeństwo.

Obywatel polski, który zamierza wstąpić w związek małżeński, lecz nie posiada aktów stanu cywilnego sporządzonych w RP, składa zagraniczny dokument stanu cywilnego lub inny dokument wydany w państwie, w którym nie jest prowadzona rejestracja stanu cywilnego, potwierdzający urodzenie, a jeżeli osoba pozostawała uprzednio w związku małżeńskim – potwierdzający małżeństwo, wraz z dokumentem potwierdzającym ustanie lub unieważnienie tego małżeństwa albo dokumentem potwierdzającym stwierdzenie nieistnienia małżeństwa.

Dokumentami potwierdzającymi ustanie, unieważnienie albo stwierdzenie nieistnienia małżeństwa są w szczególności:

- odpis skrócony aktu zgonu lub odpis prawomocnego orzeczenia sądu o stwierdzeniu zgonu lub uznaniu za zmarłego poprzedniego małżonka;
- odpis prawomocnego orzeczenia sądu o rozwodzie;
- odpis prawomocnego orzeczenia sądu o unieważnieniu małżeństwa;
- odpis prawomocnego orzeczenia sądu ustalającego nieistnienie małżeństwa.

Ma plusika'

Zgodnie z normą art. 3 § 2 KRO, jeżeli otrzymanie dokumentu, który osoba zamierzająca zawrzeć małżeństwo jest obowiązana złożyć lub przedstawić kierownikowi USC, napotyka trudne do przewyciężenia przeszkody, **sąd może zwolnić** tę osobę z obowiązku złożenia lub przedstawienia tego dokumentu.

Prawo o aktach stanu cywilnego reguluje także obowiązki cudzoziemca zamierzającego zawrzeć małżeństwo (art. 79 PrASC). **Cudzoziemiec** zamierzający zawrzeć małżeństwo składa:

- zapewnienie;
- odpis aktu urodzenia, a jeżeli pozostawał uprzednio w związku małżeńskim – odpis aktu małżeństwa z adnotacją o jego ustaniu, unieważnieniu albo stwierdzeniu jego nieistnienia, albo odpis aktu małżeństwa z dokumentem potwierdzającym jego ustanie lub unieważnienie albo dokumentem potwierdzającym stwierdzenie nieistnienia małżeństwa, jeżeli na podstawie pozostałych składanych dokumentów nie można ustalić danych niezbędnych do sporządzenia aktu małżeństwa;
- dokument stwierdzający, że zgodnie z właściwym prawem może zawrzeć małżeństwo, chyba że na podstawie przepisów ustawy z 4.2.2011 r. – Prawo prywatne międzynarodowe (t.j. Dz.U. z 2015 r. poz. 1792) jego możliwość zawarcia małżeństwa jest oceniana na podstawie prawa polskiego.

Jeżeli otrzymanie dokumentu stwierdzającego, że zgodnie z właściwym prawem może on zawrzeć małżeństwo napotyka trudne do przewyciężenia przeszkody, sąd w postępowaniu nieprocesowym na wniosek cudzoziemca może go zwolnić od złożenia tego dokumentu. W postępowaniu o zwolnienie cudzoziemca od złożenia dokumentu sąd na podstawie właściwego prawa ustala czy osoba ta może zawrzeć małżeństwo.

Na plusika'

Pewne odstępstwa od obowiązku złożenia odpowiednich dokumentów przewidział ustawodawca w art. 9 § 1 KRO, w którym uregulował sytuację zawierania małżeństwa w przypadku **niebezpieczeństwa grożącego bezpośrednio życiu** nupturienta. Wówczas oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński mogą być złożone niezwłocznie przed kierownikiem USC bez złożenia lub przedstawienia dokumentów niezbędnych do zawarcia małżeństwa. Jednak i w tym wypadku strony są obowiązane złożyć **zapewnienie**, że nie wiedzą o istnieniu okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa.

1.1.3. Okres wyczekiwania na zawarcie małżeństwa

Przepisy KRO ustanawiają tzw. **okres wyczekiwania na zawarcie małżeństwa**. Zgodnie z normą art. 4 KRO małżeństwo przed kierownikiem USC nie może być zawarte przed upływem **miesiąca** od dnia, kiedy osoby, które zamierzają je zawrzeć, złożyły kierownikowi USC pisemne zapewnienie, że nie wiedzą o istnieniu okoliczności wyłączających zawarcie tego małżeństwa. Jednak kierownik USC może zezwolić na zawarcie małżeństwa przed upływem tego terminu, jeżeli przemawiają za tym ważne względy.

Na plusika'

Przepisy KRO nie precyzują pojęcia „**ważne względy**”. W literaturze przedmiotu wskazuje się, że mogą być za takie uznane przede wszystkim: ciąża kobiety zamierzającej zawrzeć związek małżeński, choroba jednej ze stron czy nagły wyjazd za granicę nupturienta⁴.

1.1.4. Złożenie oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński

Przed wezwaniem do złożenia oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński kierownik USC sprawdza tożsamość osób zamierzających zawrzeć małżeństwo oraz wskazanych przez nich świadków (art. 84 ust. 1 PrASC).

Osoby zawierające małżeństwo przed kierownikiem USC składają oświadczenie o wstąpieniu w związek małżeński **publicznie w obecności dwóch świadków**. Właściwe przepisy KRO regulują przebieg i kolejność czynności składających się na proces zawarcia małżeństwa przed kierownikiem USC. Zgodnie z treścią art. 7 § 2 KRO kierownik USC zapytuje mężczyznę i kobietę, czy zamierzają zawrzeć ze sobą małżeństwo, a gdy oboje odpowiedzą na to pytanie twierdząco, wzywa ich do złożenia oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński oraz oświadczeń w sprawie nazwisk małżonków i ich dzieci. Treść tych oświadczeń zawarto w art. 7 § 3 KRO, w świetle którego każda z osób zawierających małżeństwo składa oświadczenie o wstąpieniu w zwią-

⁴ Zob. *D. Kottowski*, Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Wybór orzecznictwa, Warszawa 2014, s. 19.

zek małżeński, powtarzając za kierownikiem USC treść oświadczenia lub odczytując je na głos. Na koniec, po złożeniu oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński przez obie strony, kierownik USC ogłasza, że wskutek zgodnych oświadczeń obu stron małżeństwo zostało zawarte (art. 7 § 4 KRO). Złożenie oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński dokumentuje się w formie protokołu, który podpisują osoby wstępujące w związek małżeński, świadkowie oraz kierownik USC (art. 84 ust. 2 PrASC).

Zawarcie małżeństwa przed kierownikiem USC następuje z zachowaniem **uroczystej formy**. Kierownik USC w czasie przyjmowania oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński nosi łańcuch z wizerunkiem orła, a wszyscy obecni przy składaniu ww. oświadczeń przyjmują pozycję stojącą, z wyjątkiem osób, które ze względu na stan zdrowia lub podeszły wiek nie mogą jej przyjąć (art. 85 ust. 1–3 PrASC).

Na plusika'

Zawarcie małżeństwa następuje przed kierownikiem USC wybranym przez osoby zamierzające zawrzeć małżeństwo (art. 15 ust. 1 PrASC). „Nowa” ustawa – Prawo o aktach stanu cywilnego nieco inaczej od poprzedniej⁵ reguluje dopuszczalność **zawierania małżeństwa poza lokalem USC**. Po pierwsze, kierownik USC przyjmuje, na wniosek osoby zamierzającej zawrzeć małżeństwo, oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński poza USC w okręgu rejestracji stanu cywilnego, w którym jest on właściwy, jeżeli osoba ta jest w stanie zagrożenia życia lub zdrowia albo jest pozbawiona wolności (art. 85 ust. 4 PrASC). Po drugie, na wniosek osoby zamierzającej zawrzeć małżeństwo kierownik USC przyjmuje oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński poza USC w okręgu rejestracji stanu cywilnego, w którym jest on właściwy, jeżeli wskazane we wniosku miejsce zawarcia małżeństwa zapewnia zachowanie uroczystej formy jego zawarcia oraz bezpieczeństwo osób obecnych przy składaniu oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński. Jeżeli jednak wskazane we wniosku miejsce zawarcia małżeństwa nie spełnia powyższych wymogów, kierownik USC pisemnie odmawia przyjęcia oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński we wskazanym miejscu (art. 85 ust. 5 i 6 PrASC). Zawarcie małżeństwa w wybranym przez siebie miejscu poza lokalem USC wiąże się także z pewnymi kosztami. Nupturienci zobligowani są bowiem wnieść **opłatę dodatkową**, której wysokość określa rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z 22.1.2015 r. w sprawie opłaty dodatkowej za przyjęcie oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński poza urzędem stanu cywilnego (Dz.U. z 2015 r. poz. 180) na kwotę 1000 zł.

Kierownik USC, który przyjął oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński, sporządza **akt małżeństwa** najpóźniej w następnym dniu roboczym (art. 86 ust. 1 PrASC). Warto podkreślić, że w przypadku zawierania małżeństwa przed kierownikiem USC, akt małżeństwa ma **charakter deklaracyjny**, a nie konstytutywny, tym samym małżeństwo jest zawarte w chwili złożenia oświadczeń przed kierownikiem USC, a nie w chwili sporządzenia aktu małżeństwa. Jak wynika z treści art. 3 PrASC, akty stanu

⁵ Chodzi o ustawę z 29.9.1986 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego (t.j. Dz.U. z 2011 r. Nr 212, poz. 1264).

cywilnego stanowią wyłączny dowód zdarzeń w nich stwierdzonych, zaś ich niezgodność z prawdą może być udowodniona jedynie w postępowaniu sądowym.

Ma plusika'

Co w sytuacji, gdy jedna osoba występowała zarówno w roli kierownika USC podpisującego akt małżeństwa, jak i osoby wstępującej w związek małżeński?

W przedstawionym wyżej stanie faktycznym należy stwierdzić, że **małżeństwa nie zawarto**, gdyż nie spełniono wymaganych przesłanek z art. 1 § 1 KRO. Jeżeli akt małżeństwa został sporządzony, to każdemu, kto ma w tym interes prawny przysługuje prawo żądania ustalenia nieistnienia małżeństwa (zob. art. 2 KRO). W przytoczonym stanie faktycznym nie spełniono wymogu złożenia przez nupturientów oświadczeń przed kierownikiem USC. Warto przy tym przypomnieć tezę orzeczenia SN, w którym wskazano, że jeżeli przy zawarciu związku małżeńskiego urzędnik stanu cywilnego podpisał sam sobie akt małżeństwa jako zawierający związek małżeński i jako urzędnik stanu cywilnego, a innego urzędnika stanu cywilnego poza nim nie było przy zawieraniu przez strony małżeństwa, to małżeństwo nie zostało zawarte, gdyż przy składaniu przed urzędnikiem stanu cywilnego oświadczeń **urzędnik stanu cywilnego** nie może być jedną z osób wstępujących w związek małżeński, lecz **musi być osobą trzecią**⁶.

1.1.5. Okoliczności uzasadniające odmowę przyjęcia oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński

Kierownik USC **odmawia** przyjęcia oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński, jeżeli dowiedział się o istnieniu okoliczności wyłączającej zawarcie zamierzonego małżeństwa, a w razie wątpliwości zwraca się do sądu o rozstrzygnięcie, czy małżeństwo może być zawarte (zob. art. 5 KRO). **Okolicznościami wyłączającymi** zawarcie małżeństwa będą przede wszystkim tzw. przeszkody małżeńskie, a więc np. przeszkoda bigamii, przeszkoda pokrewieństwa lub powinowactwa czy przeszkoda ubezwłasnowolnienia.

W przypadku odmowy przez kierownika USC przyjęcia oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński, ma on obowiązek **zawiadomić pisemnie** osoby, których odmowa dokonania czynności dotyczy, co wynika z użycia przez ustawodawcę kategorię zwrotu „zawiadamia on” (zob. art. 89 ust. 1 PrASC). Wyżej wskazane osoby mogą jednak, w terminie **14 dni** od dnia doręczenia zawiadomienia, złożyć **wniosek do sądu** właściwego ze względu na siedzibę urzędu stanu cywilnego o rozstrzygnięcie, czy przyczyny odmowy wskazane w zawiadomieniu uzasadniają odmowę dokonania czynności. W przypadku odmowy kierownika USC przyjęcia oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński, wydanej na podstawie orzeczenia sądu, nie przysługuje wniosek do sądu o rozstrzygnięcie, czy przyczyny odmowy wskazane w zawiadomieniu uzasadniają odmowę dokonania czynności (art. 89 ust. 2 i 3 PrASC).

⁶ Zob. teza orz. SN z 10.9.1957 r., II CR 707/57, OSNCK 1960, Nr 1, poz. 6.

*Na plusika**

Sąd rozpoznaje wniosek o rozstrzygnięcie, czy przyczyny odmowy wskazane w zawiadomieniu uzasadniają odmowę przyjęcia oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński w trybie nieprocesowym. Sąd wydaje postanowienie po przeprowadzeniu rozprawy (art. 564 pkt 1 KPC).

Kierownik USC, który powziął wątpliwość czy małżeństwo może być zawarte, zwraca się do sądu o rozstrzygnięcie tej kwestii. Postępowanie takie toczy się w trybie nieprocesowym. Zgodnie z normą art. 564 pkt 1 KPC postanowienie rozstrzygające o tym, czy okoliczność przedstawiona przez kierownika USC wyłącza zawarcie małżeństwa sąd wydaje po przeprowadzeniu rozprawy.

1.2. Zawarcie małżeństwa przed duchownym

Małżeństwo świeckie może zostać zawarte **jednocześnie z zawarciem małżeństwa wyznaniowego**. Umożliwia to norma art. 1 § 2 KRO, zgodnie z którą małżeństwo zostaje również zawarte, gdy mężczyzna i kobieta zawierający związek małżeński podlegający prawu wewnętrznemu kościoła albo innego związku wyznaniowego w obecności duchownego oświadczą wolę jednoczesnego zawarcia małżeństwa podlegającego prawu polskiemu i kierownik USC następnie sporządzi akt małżeństwa. Zawarcie małżeństwa w powyższy sposób uzależnione jest jednak od tego, czy ratyfikowana umowa międzynarodowa lub ustawa regulująca stosunki między państwem a kościołem albo innym związkiem wyznaniowym przewiduje możliwość wywołania przez związek małżeński podlegający prawu wewnętrznemu tego kościoła albo innego związku wyznaniowego takich skutków, jakie pociąga za sobą zawarcie małżeństwa przed kierownikiem USC (art. 1 § 3 KRO).

Analizując treść art. 1 § 2 KRO, należy stwierdzić, że podobnie jak w przypadku małżeństwa zawieranego przed kierownikiem USC, również i przy zawieraniu małżeństwa świeckiego jednocześnie z zawieraniem małżeństwa wyznaniowego należy spełnić przesłanki określone w art. 1 § 1 KRO. Ponadto, aby małżeństwo świeckie zostało zawarte, konieczne jest oświadczenie woli nupturientów jednoczesnego zawarcia małżeństwa podlegającego prawu polskiemu oraz sporządzenie przez kierownika USC aktu małżeństwa, który w tym wypadku ma **charakter konstytutywny**⁷. Gdy zostaną spełnione powyższe przesłanki, małżeństwo uważa się za zawarte w chwili złożenia oświadczenia woli w obecności duchownego (art. 1 § 2 *in fine* KRO).

⁷ Charakter aktu małżeństwa jest kwestią sporną w literaturze. Za jego konstytutywnym charakterem opowiada się m.in.: *T. Smyczyński*, Prawo rodzinne i opiekuńcze, Warszawa 2009, s. 31; *M. Nazar*, [w:] *T.A. Filipiak, J. Mojak, M. Nazar, E. Niezbecka*, Zarys prawa cywilnego, Lublin 2003, s. 518. Pogląd odmienny prezentują z kolei: *R. Domański*, Konstytutywny czy deklaracyjny charakter sporządzenia aktu małżeństwa w przypadku małżeństwa konkordatowego, PiP 2006, Nr 3, s. 97; *K. Pietrzykowski*, [w:] *Pietrzykowski*, KRO. Komentarz, 2015, s. 146.

Na plusika

Wykaz stanowisk, których zajmowanie upoważnia do przyjmowania oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński oraz sporządzania zaświadczeń stanowiących podstawę sporządzania aktu małżeństwa zawartego w sposób określony w art. 1 § 2 i 3 KRO zawiera obwieszczenie Ministra Spraw Wewnętrznych z 5.2.2015 r. w sprawie ogłoszenia wykazu stanowisk, których zajmowanie upoważnia do przyjmowania oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński oraz sporządzania zaświadczeń stanowiących podstawę sporządzania aktu małżeństwa zawartego w sposób określony w art. 1 § 2 i 3 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego (M.P. z 2015 r. poz. 230).

Osobom zamierzającym zawrzeć małżeństwo w sposób określony w art. 1 § 2 KRO kierownik USC wydaje zaświadczenie stwierdzające brak okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa oraz treść i datę złożonych przed nim oświadczeń w sprawie nazwisk przyszłych małżonków i ich dzieci. Jak wynika z art. 8 § 1 KRO, duchowny, przed którym zawierany jest związek małżeński podlegający prawu wewnętrznemu kościoła albo innego związku wyznaniowego, nie może przyjąć oświadczeń woli nupturientów jednoczesnego zawarcia małżeństwa podlegającego prawu polskiemu bez uprzedniego przedstawienia mu zaświadczenia stwierdzającego brak okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa, sporządzonego przez kierownika USC. Zaświadczenie takie, zgodnie z normą art. 81 ust. 1 PrASC, zawiera:

- 1) nazwiska i imiona osób, które zamierzają zawrzeć małżeństwo, nazwiska rodowe, stan cywilny oraz daty i miejsca urodzenia;
- 2) nazwiska i imiona oraz nazwiska rodowe rodziców osób zamierzających zawrzeć małżeństwo;
- 3) nazwisko, które każdy z małżonków będzie nosił po zawarciu małżeństwa;
- 4) zgodne oświadczenie w sprawie nazwisk przyszłych dzieci;
- 5) zapewnienie, że nie zachodzą przeszkody, o których mowa w art. 10–15 KRO.

W sytuacji, gdy kierownik USC odmawia wydania zaświadczenia o braku okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa, obowiązany jest on zawiadomić pisemnie osoby, których odmowa dokonania czynności dotyczy. Osoby te mogą w ciągu 14 dni od dnia doręczenia zawiadomienia złożyć wnioski do sądu właściwego ze względu na siedzibę urzędu stanu cywilnego o rozstrzygnięcie, czy przyczyny odmowy wskazane w zawiadomieniu uzasadniają odmowę dokonania czynności (art. 89 ust. 1 pkt 2 i ust. 2 PrASC). Sąd rozstrzyga sprawę w drodze postanowienia wydanego po przeprowadzeniu rozprawy (art. 564 pkt 2 KPC).

Na plusika

Zaświadczenie stwierdzające brak okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa wydaje się w dwóch egzemplarzach, przy czym jeden egzemplarz jest przeznaczony dla kościoła albo innego związku wyznaniowego, w którym jest zawierane małżeństwo, a drugi dla kierownika USC właściwego do sporządzenia aktu małżeństwa. Do zaświad-

czenia kierownik USC dołącza 3 egzemplarze formularza zaświadczenia stwierdzającego, że oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński zostały złożone w obecności duchownego. Egzemplarze te, wypełnione przez duchownego, są przeznaczone dla osób, które zawarły małżeństwo, dla kościoła albo innego związku wyznaniowego, w którym zawarto małżeństwo oraz dla kierownika USC właściwego do sporządzenia aktu małżeństwa (art. 81 ust. 2 i 3 PrASC).

Niezwłocznie po złożeniu oświadczeń woli jednoczesnego zawarcia małżeństwa świeckiego duchowny sporządza **zaświadczenie** stwierdzające, że oświadczenia zostały złożone w jego obecności przy zawarciu związku małżeńskiego podlegającego prawu wewnętrznemu kościoła albo innego związku wyznaniowego, które to podpisują duchowny, małżonkowie i dwaj pełnoletni świadkowie obecni przy złożeniu tych oświadczeń. Owo zaświadczenie wraz z zaświadczeniem sporządzonym przez kierownika USC stwierdzającym brak okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa, duchowny przekazuje do urzędu stanu cywilnego **przed upływem 5 dni od dnia zawarcia małżeństwa**. Przy obliczaniu biegu terminu nie uwzględnia się dni uznanych ustawowo za wolne od pracy. Jednak, jeżeli zachowanie tego terminu nie jest możliwe z powodu siły wyższej, bieg terminu ulega zawieszeniu przez czas trwania przeszkody. Należy także pamiętać, że nadanie jako przesyłki poleconej w polskiej placówce pocztowej operatora wyznaczonego w rozumieniu ustawy z 23.11.2012 r. – Prawo pocztowe (t.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 1041 ze zm.) jest równoznaczne z przekazaniem do urzędu stanu cywilnego (art. 8 § 2 i 3 KRO). **Akt małżeństwa** sporządza się najpóźniej w następnym dniu roboczym po dniu otrzymania powyższych zaświadczeń (art. 86 ust. 3 PrASC). Kierownik USC odmówi jednak sporządzenia aktu małżeństwa, jeżeli dojdzie do niezachowania ustawowego terminu 5 dni bez wykazania siły wyższej. W przypadku odmowy sporządzenia aktu małżeństwa zawartego zgodnie z art. 1 § 2 KRO kierownik USC zawiadamia pisemnie osoby, których odmowa dokonania czynności dotyczy. W terminie 14 dni od dnia doręczenia zawiadomienia osoby te mogą złożyć wniosek do sądu właściwego ze względu na siedzibę urzędu stanu cywilnego o rozstrzygnięcie, czy przyczyny odmowy wskazane w zawiadomieniu uzasadniają odmowę dokonania czynności (art. 89 ust. 1 i 2 PrASC). Postanowienie rozstrzygające o tym, czy okoliczności przedstawione przez kierownika USC uzasadniają odmowę sporządzenia aktu małżeństwa sąd wydaje po przeprowadzeniu rozprawy (art. 564 pkt 4 KPC).

Na plusika'

Ustawodawca nie definiuje pojęcia siły wyższej, dlatego warto sięgnąć do dorobku judykatury. W orzecznictwie spotkać można stanowisko, według którego **siła wyższa** oznacza zdarzenie pochodzące z zewnątrz, którego nie można było przewidzieć i którego następstwom nie można było zapobiec, mimo dołożenia największej staranności. Jako przykład podaje się przerwę w komunikacji, śnieżycę, powódź, ciężką chorobę, epidemię i związane z nią konieczne zarządzenia władz sanitarnych. Na-

tomiast błędne przekonanie duchownego co do przesłanek skutecznego zawarcia przed nim małżeństwa świeckiego nie może być uznane za siłę wyższą w rozumieniu art. 8 § 3 KRO⁸.

W ściśle określonych przez ustawę przypadkach możliwe jest zawarcie małżeństwa świeckiego jednocześnie z małżeństwem wyznaniowym, mimo niedopełnienia obowiązku przedstawienia duchownemu zaświadczenia sporządzonego przez kierownika USC, stwierdzającego brak okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa. Dzieje się tak w sytuacji **niebezpieczeństwa grożącego bezpośrednio życiu** nupturienta. Zgodnie z normą art. 9 § 2 zd. 1 i 2 KRO, w razie niebezpieczeństwa grożącego bezpośrednio życiu jednej ze stron, oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński mogą być złożone przed duchownym, bez przedstawienia zaświadczenia sporządzonego przez kierownika USC, stwierdzającego brak okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa. W takim wypadku strony składają przed duchownym **zapewnienie**, że nie wiedzą o istnieniu okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa. Ustawodawca w art. 9 § 2 *in fine* KRO nakazał odpowiednie stosowanie przepisów art. 1 § 3 oraz art. 2 i art. 8 § 2 i 3 KRO. Oznacza to, że małżeństwo świeckie zostanie zawarte skutecznie, jeżeli:

- ratyfikowana umowa międzynarodowa lub ustawa regulująca stosunki między państwem a kościołem albo innym związkiem wyznaniowym przewiduje możliwość wywołania przez związek małżeński podlegający prawu wewnętrznemu tego kościoła albo innego związku wyznaniowego takich skutków, jakie pociąga za sobą zawarcie małżeństwa przed kierownikiem USC;
- duchowny niezwłocznie sporządzi zaświadczenie stwierdzające, że oświadczenia woli jednoczesnego zawarcia małżeństwa świeckiego zostały złożone w jego obecności przy zawarciu związku małżeńskiego podlegającego prawu wewnętrznemu kościoła albo innego związku wyznaniowego i zostanie ono przekazane do urzędu stanu cywilnego przed upływem 5 dni od dnia zawarcia małżeństwa.

Jeżeli mimo niezachowania powyższych wymogów został sporządzony akt małżeństwa, każdy kto ma w tym interes prawny, może wystąpić z powództwem o ustalenie nieistnienia małżeństwa (art. 2 KRO).

Kazus

Anna i Jakub zawarli przed duchownym katolickim ślub kościelny. Fakt zawarcia małżeństwa wyznaniowego zarejestrowano w księdze zaślubionych parafii. Zawierając małżeństwo, nie złożyli oni jednak oświadczeń woli jednoczesnego zawarcia małżeństwa świeckiego. Ponadto, nie został sporządzony akt małżeństwa, jak również nie zostało przesłane do USC zaświadczenie sporządzone przez duchownego, o którym mowa w art. 8 § 2 KRO. Następnie, w oparciu o normę art. 189 KPC, Anna wniosła do sądu powództwo o ustalenie istnienia małżeństwa konkordatowego. Jak powinien w tym wypadku postąpić sąd?

⁸ Zob. uzas. post. SN z 16.11.2005 r., V CK 325/05, Legalis.

Sąd powinien oddalić powództwo. W uzasadnieniu wyroku należałoby bowiem wskazać, że nie zostały spełnione przesłanki skutecznego zawarcia małżeństwa kanonicznego ze skutkami cywilnymi, czyli małżeństwa, o którym mowa w art. 1 § 2 KRO. Warunkiem koniecznym zawarcia małżeństwa świeckiego jednocześnie z zawarciem małżeństwa wyznaniowego jest wyrażenie przez nupturientów woli jednoczesnego zawarcia małżeństwa świeckiego, a także sporządzenie przez kierownika USC aktu małżeństwa. A co w sytuacji, gdy strony złożyły oświadczenia woli jednoczesnego zawarcia małżeństwa świeckiego wraz z małżeństwem wyznaniowym, jednak akt małżeństwa nie został sporządzony, gdyż duchowny nie przesłał zaświadczenia w wymaganym 5-dniowym terminie do USC?

Podzielając pogląd o konstytutywnym charakterze aktu małżeństwa, wydaje się, że stromom pozostaje jedynie zawarcie małżeństwa w formie cywilnej przed kierownikiem USC. Skoro sporządzenie aktu małżeństwa przez kierownika USC jest jedną z przesłanek wymienionych w art. 1 § 2 KRO, to jej niedochowanie powoduje, że małżeństwo świeckie nie zostało skutecznie zawarte. Pozostaje jeszcze kwestia odpowiedzialności duchownego. Należy wskazać bowiem, że **duchowny odpowiedzialny za naruszenie ustawowego 5-dniowego terminu jest obowiązany do naprawienia wyrządzonej szkody**, co potwierdza obowiązująca linia orzecnicza⁹. Strony nie będą także mogły dochodzić ustalenia istnienia małżeństwa konkordatowego na podstawie art. 189 KPC. Jak wskazał SN, w razie niesporządzenia aktu małżeństwa, pomimo spełnienia pozostałych wymogów określonych w art. 1 § 2 KRO, nie można dochodzić ustalenia istnienia małżeństwa konkordatowego na podstawie art. 189 KPC. Rejestracja takiego małżeństwa jest jednym z konstytutywnych wymogów jego zawarcia¹⁰.

1.3. Zawarcie małżeństwa przed konsulem lub osobą wyznaczoną do wykonywania jego funkcji

Mężczyzna i kobieta, będący obywatelami polskimi przebywającymi za granicą, mogą zawrzeć małżeństwo również przed **polskim konsulem** lub przed osobą wyznaczoną do wykonywania funkcji konsula. Wynika to wprost z regulacji art. 1 § 4 KRO.

Jak wynika z przepisów PrASC, osoba zamierzająca zawrzeć małżeństwo osobiście przedstawia dokument tożsamości konsulowi oraz składa:

- 1) pisemne zapewnienie, że nie wie o istnieniu okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa, zwane dalej „zapewnieniem”;
- 2) zezwolenie na zawarcie małżeństwa, jeżeli wymagają tego przepisy KRO.

Gdy oświadczenie o wstąpieniu w związek małżeński ma być złożone przed konsulem, osoba zamierzająca wstąpić w związek małżeński przedkłada również odpis aktu urodzenia, a jeżeli pozostawała uprzednio w związku małżeńskim – odpis aktu

⁹ Tak też SN w wyr. z 3.3.2004 r., III CK 346/02, OSP 2005, Nr 2, poz. 23.

¹⁰ Tak teza SN w wyr. z 3.3.2004 r., III CK 346/02, OSP 2005, Nr 2, poz. 23.

małżeństwa z adnotacją o jego ustaniu, unieważnieniu albo stwierdzeniu jego nieistnienia, albo odpis aktu małżeństwa z dokumentem potwierdzającym jego ustanie lub unieważnienie albo dokumentem potwierdzającym stwierdzenie nieistnienia małżeństwa (art. 76 ust. 1 i 2 PrASC).

Jeżeli zawarcie małżeństwa nastąpiło przed konsulem, przesyła on niezwłocznie protokół złożenia oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński. Akt małżeństwa sporządza się najpóźniej w następnym dniu roboczym po dniu otrzymania protokołu złożenia oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński (art. 86 ust. 2 PrASC). Jeżeli konsul odmawia przyjęcia oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński, osoba, której czynność dotyczy, po otrzymaniu pisemnego zawiadomienia o odmowie dokonania czynności, w terminie 14 dni od dnia doręczenia zawiadomienia, występuje do sądu właściwego dla urzędu stanu cywilnego właściwego dla m.st. Warszawy o rozstrzygnięcie, czy wskazane przyczyny odmowy uzasadniają odmowę dokonania czynności. W przypadku odmowy przyjęcia wskazanych oświadczeń, wydanej przez konsula na podstawie orzeczenia sądu nie przysługuje wniosek do sądu o rozstrzygnięcie, czy przyczyny odmowy wskazane w zawiadomieniu uzasadniają odmowę dokonania czynności (art. 89 ust. 4 PrASC).

1.4. Zawarcie małżeństwa przez pełnomocnika

Wśród podstawowych zasad obowiązujących przy zawieraniu małżeństwa wyróżnić należy **jednoczesną obecność** nupturientów oraz **osobiste składanie oświadczeń** o wstąpieniu w związek małżeński. Odstępstwem od powyższych reguł jest dopuszczenie przez ustawodawcę **zawarcia małżeństwa przez pełnomocnika**. Zgodnie z normą art. 6 ust. 1 KRO z ważnych powodów sąd może zezwolić, aby oświadczenie o wstąpieniu w związek małżeński zostało złożone przez pełnomocnika. Przez pełnomocnika może również zostać złożone oświadczenie przewidziane w art. 1 § 2 KRO, czyli oświadczenie woli jednoczesnego zawarcia małżeństwa podlegającego prawu polskiemu złożone w obecności duchownego.

Jak wynika z treści art. 6 ust. 1 KRO, uzyskanie zezwolenia sądu stanowi *conditio iuris* skutecznego udzielenia pełnomocnictwa do zawarcia związku małżeńskiego. Ustawodawca uzależnił przy tym dopuszczalność jego wydania od przesłanki istnienia „ważnych powodów”. Zdaniem SN za **ważne powody**, w rozumieniu art. 6 § 1 KRO, należy uznać tylko takie okoliczności, które w świetle zasad współżycia społecznego usprawiedliwiają odstąpienie od obowiązku jednoczesnego stawienia się przyszłych małżonków przed kierownikiem USC dla złożenia oświadczenia, że wstępują ze sobą w związek małżeński, przy czym żadna z góry określona sytuacja osoby ubiegającej się o zezwolenie jej na złożenie przez pełnomocnika oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński nie może być sama przez się uznana za ważne powody w rozumieniu powołanego wyżej przepisu¹¹.

¹¹ Zob. teza uchw. SN (7) z 8.6.1970 r., III CZP 27/70, OSNC 1971, Nr 1, poz. 2.

*Na plusika**

Jakie rozstrzygnięcie powinien podjąć sąd, jeżeli osoba ubiegająca się o zezwolenie na zawarcie związku małżeńskiego przez pełnomocnika jako ważny powód podaje zamieszkiwanie poza granicami RP oraz związane z tym trudności z przyjazdem do Polski?

To czy zachodzą „ważne powody” w rozumieniu art. 6 ust. 1 KRO sąd ocenia indywidualnie, dokonując wszechstronnej analizy przyczyn niemożności osobistego stawienia się strony. Przesłanka zamieszkiwania poza granicami kraju oraz związane z tym trudności z przyjazdem do Polski były wielokrotnie przedmiotem orzecznictwa sądowego. I tak w uchw. SN z 8.6.1970 r. (III CZP 27/70, OSNC 1971, Nr 1, poz. 2) wskazano, że fakt zamieszkiwania za granicą oraz związane z tym trudności z przyjazdem do Polski, nie mogą być same przez się uznane za ważne powody w rozumieniu art. 6 ust. 1 KRO. Zdaniem SN, powody przemawiające za udzieleniem zezwolenia mogą zachodzić tylko w sytuacjach wyjątkowych i powinny być ważne nie tylko według subiektywnej oceny wnioskodawcy czy też kandydata na jego małżonka, lecz muszą także znajdować obiektywne oparcie w aktualnych poglądach moralnych i obyczajach, których wyrazem są zasady współżycia społecznego. Nieco odmienne zdanie wyraził SN w post. z 3.1.1969 r. (III CRN 349/68, OSNC 1969, Nr 12, poz. 218). W uzasadnieniu wskazano, że „jeżeli jeden z przyszłych małżonków zamieszkuje stale w innym kraju, i to bardzo odległym, tak że przyjazd do Polski w celu zawarcia małżeństwa byłby połączony ze znacznymi trudnościami i kosztami, to okoliczność ta sama przez się może być uznana za ważny powód udzielenia zezwolenia przewidzianego w art. 6 § 1 KRO”. Analizując stanowisko judykatury, można postawić tezę, że jeżeli przebywanie za granicą ma jedynie charakter przejściowy, trudno – przy nieistnieniu innych ważnych powodów niepozwalających na przesunięcie terminu zawarcia małżeństwa – przypisać okoliczności tej w sposób obiektywny wartość „ważnego powodu”. Podobnie jeśli fakt zamieszkiwania poza granicami RP nie rodzi poważnych trudności czy znacznych kosztów w przypadku konieczności zawarcia małżeństwa w kraju. Należy jednak pamiętać, że sąd zawsze bada powyższe okoliczności *ad casum*, uwzględniając sytuację życiową osoby wnoszącej o udzielenie zezwolenia na zawarcie małżeństwa przez pełnomocnika.

Sąd rozpoznaje wniosek w postępowaniu nieprocesowym. Zgodnie z normą art. 563 KPC do zgłoszenia wniosku o zezwolenie na złożenie przez pełnomocnika oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński uprawniona jest osoba, która zamierza udzielić pełnomocnictwa. Nie jest zatem uprawniona do wystąpienia z takim wnioskiem osoba, z którą ma być zawarty związek małżeński przez pełnomocnika¹².

¹² Zob. teza 1 post. SN z 16.11.1971 r., III CRN 354/71, OSP 1972, Nr 9, poz. 172.

[Przejdź do księgarni →](#)

ksiegarnia.beck.pl